

avantgarde művészek. Ugyanúgy átélte korunk rákfenéje, az elidegenedés, absztrakttá válás és eldologiasodás iszonyát, mint az avantgarde képviselői, ő azonban ezek ellen még teljességigényű életmű építésével védekezett, mint Thomas Mann *Doktor Faustus*ának hőse. Hogy ezzel egy nagy történelmi kor utolsó mohikánjai, egy művészi magatartásmodell eltűnő képviselői közé tartozott, vagy pedig átmentője értékeknek és emberi lehetőségeknek —, arról csak a jövő dönthet, és nem is csupán a képzőművészet fejlődése.

NÉMETH Lajos

KONDOR BÉLA (1931—1972)

Kondor Béla neve nem ismeretlen számunkra. Két évtizeddel ezelőtt (1964. IX. 24-től X. 3-ig) a szabadkai Városi Múzeumban láthatuk rézkarcait. Éppen akkor, amikor a Képzőművészeti Találkozó szervezésében sor került a művésztelepeken készült szobrok kiállítása mellett a legjelentősebb „találkozóra”, a *Jugoszláv grafikusok symposyonjára* (1964. IX. 24-én). A képzőművészek a Képzőművészeti Találkozó zárórendezvényére érkeztek, a grafikaiállítás vonzotta őket. Kondor tárlatára fel sem figyeltek. Művészeink eleve előítéletekkel közeledtek a magyarországi törekvésekhez, ezért többségük be sem nézett a kiállítóterembe, ahol Kondor munkásságát az 1958—1964 között készített 15 rézkarca reprezentálta. Akkoriban ugyanis a mi alkotóink kísérleteivel rokon törekvéseket Pesten nemigen találhatunk, mert az alkotás körülményei, léggöre lényegesen különböztek egymástól. (Mégis voltak hasonló irányú próbálkozások, ezt többek között az is bizonyítja, hogy a szabadkai jugoszláv grafikaiállítást a budapesti Ernst Múzeumban érdeklődéssel fogadták.)

Kondor kiállításának hűvös fogadtatása ellenére is két műértő figyelmesen tanulmányozta az anyagot. Az egyik ismert grafikusunk Božidar Jakac, a másik tekintélyes irodalomtörténészünk France Stelé volt. Miután alaposan megvizsgálták a munkákat, mindketten részletesen kifejezték véleményüket a vendégkönyvben.¹ Kondort akkor még hírből sem ismerték, így csak a látottak alapján állapították meg, hogy „ki-válón elsajátította a szakma mesterfogásait”, s nagy sikereket jósoltak neki. Sajnálták, hogy nem láthatták még több alkotását, azt, hogy „hogyan alkot ma, hiszen ilyen felkészültséggel már bizonyára messze túl-

¹ A vendégkönyvet a kiállított anyaggal együtt átadták Kondor Bélának, hagyatékában azonban mindaddig nem bukkantak a nyomára.

szárnyalta az itt kiállított munkák szintjét.” a művészi sikerekről való jóvendülésük azonban a véletlennek köszönve egybeesett a mával: a szabadkai tárlaton ott volt a *Romantikus tanulmányok* című sorozat is, amellyel 1964-ben díjat nyert Tokióban a IV. Nemzetközi Grafikai Biennálén.

A modern művészetek az útkeresés időszakában gyakran zsákutcába kerültek, a galériák diktálta ízlés és a divat megingatta a művészetekkel szemben támasztott kritériumokat is. A felkelő nap országában a biennálé szűrjének a szemlélete, úgy látszik, nem volt azonos a szabadkai symposion részvevőivel.

A Jugoszláv grafika című kiállításon csak 'Bogdan Kršić (1932) volt Kondorral „rokon lélek”. Igaz, nem szerepelt itt Leonid Šejka (1932—1970), Miro Glavurčić (1932), Dado Đurić (1933), Ljuba Popović (1934) és Vlada Veličković (1935), így a kísézőrendezvény, Kondor Béla tárlata sem kapta meg az őt megillető helyet.

Kondor Bélát a katalógus előszavában Németh Lajos így mutatja be: „Utánzóí vannak, rokonai nincsenek. Nem kapcsolódik közvetlenül a magyar piktúra vagy grafika egyik ágához sem. Középkor, gótika, az orosz ikonok, szurrealizmus — szokták volt műveiről írni, s csakugyan mindez benne van, sőt több is, mert vállalja a tradíciót, ám vállalja korát is. A görög humánus és a középkori szimbólumgazdagság, vizionáriuság ötvözetét keresi: azt a formanyelvet, amellyel kifejezheti vajdó korunkat. Mert semmi sem áll tőle oly távol, mint a l'art pour l'art öncélúsága. A festés és rajzolás egyúttal etikai gesztus is, vállalja a káoszról rendet formálás etikai követelményeit. Sosem ürügy a téma, nemcsak arra szolgál, hogy kimagasló rajzkészségét, technikai felkészültségét, kompozíciós érzékét fitogtassa. Nála a téma elválaszthatatlan a korunk legnagyobb kérdéseit hordozó tartalomtól — ám e tartalom minden ízében képzőművészeti valósággá, kompozícióvá, színé, formává vált.”²

Ezzel egyidőben Leonid Šejka *Traktátum a festészetéről (Traktat o slikarstvu)* című könyvében a teljességet áhítva írja: „Az integrális képen óhatatlanul is megjelenik az irodalmi-tematikai mozzanat, méghozzá nem mint valami „mellékes” vagy „festészetben kívüli” elem, hanem a többi kifejezőeszközzel szerves egységet alkotva. Komplex képzőművészeti alkotás esetén nem lehet élesen elhatárolni a képzőművészeti témát az irodalmitól. Az irodalmi téma, mivel a képzőművészettel szerves egységet képez, indifferens, passzív, s így egyszerre lehet nyitott a képzőművészeti és irodalmi szimbólumok és metaforák jelentésrétegei felé. Az irodalmi téma így annyi impulzussal és attribútummal rendel-

² A Kondor Béla grafikáinak kiállításához készült katalógus előszavából. A kiállítást Szabadkán 1964. X. 3-ától IX. 4-éig tekinthették meg.

kezik, hogy éppen képzőművészeti eszközökkel komplex festészeti alkotássá formálódhat.”³

Két évvel később, 1966-ban a Bianco e Nero elnevezésű, Luganóban megtartott IX. Grafikai Biennálén Kondor is a meghívottak között van, s Rika Debenjakkal és Max Ernsttel együtt tíz-tíz munkát állít ki. Arnold Kohler svájci kritikus ekkor állapítja meg: „A magyar Kondor Béla autentikus tragikus zseni, mindnyájunk számára revelációként hat.”⁴

Amikor 1959-ben Párizsban „Albert Camus meglátta rézkarcait, elhatározta, hogy először ír Kondor tervezett, ám totális véletlenek miatt elmaradt párizsi kiállítása katalógusához”.⁵ Mintha a *Pestis*nek és a *Sziszüphosz mítoszá*nak tragikusan elhunyt írója a sorsát sejtette volna meg, amikor felfedezte a grafikusban saját büszke, de tragikus hőségének a mását.

Fülep Lajos, a nagybecskereki gimnázium egykori diákjából lett neves művészettörténész, aki nemigen osztogatta a dicséreteket, talán egyszerű túlbuzgóságában, 1970-ben kijelentette, hogy ha Kondor „Párizsban élne, ma nem Picasso koráról beszélnénk”.⁶ Kondor azonban nem Párizsban élt, s sohasem vágyott arra, hogy szülőföldjét elhagyja.

1935. február 17-én született Pestlőrincen. A gimnáziumi érettségi után azzal döbbsentette meg szüleit, hogy villanyszerelőként a Ganz hajógyárban vállalt munkát. A pesti metrót építette, miközben esti rajztanfolyamra járt, s onnan ajánlották be a Művészeti Akadémiára. A „szebb jövő építőjének” képzelte magát, s a háború stigmatizáltjaihoz hasonló romantikus hévvel hitt abban, hogy a kölcsönös mézszárlás többé nem következik be. A második világháború elrettentő tapasztalatai „garantálták” ezt.

Azt a lelkesedést, amellyel nehéz foglalkozását választotta, megőrizte alkotóként is, annak ellenére, hogy a kezdet kezdetén „eltanácsolták” a festészeti tagozatról. Szerencsére Koffán Károly, a tapasztalt pedagógus felvette osztálya grafika szakára a tehetséges ifjút. Erről a sorsdöntő fordulatról diplomamunkájának megvédésekor Kondor így nyilatkozott: „Én nem is tudom, mit akarok, lelkes voltam és elkeseredett. Közben minden képecskémet elrontottam okos kritika híján. Leküzdhetetlen vágyam volt azonban a komoly rajz és képzőművészet iránt. De nem mertem még magamban sem kimondani, mivel körülöttem a levegő sustergett krómoxid tüzes és ultramarin nagybányai jelszavaktól, dilettáns és posztimpreszionista elvek tömegétől. Ekkor, ilyen körülmények között kerültem a grafikára, Koffán mester védőszárnyai alá, ahol a csendes munkalehetőség gondos munkára ösztönzött.”⁷

³ Leonid Šejka: *Traktat o slikarstvu*, Nolit, Beograd, 1964., 131. l.

⁴ Németh Lajos: *Kondor Béla halálára*, Nagyvilág, Budapest, 1973. március, 471–472. l.

⁵ I. m.

⁶ I. m.

⁷ Németh Lajos: *Kondor Béla*, Corvina, Budapest, 1976., 6. l.

Bukás (Szt. Antal megkísértése)

A Juhász Ferenc *Tékozló országa* ihlette Dózsa Györgyről készült rézkarc sorozatával diplomált 1956-ban. Műtermet kapott, megnősült, majd rendes katonaidejének letöltésére jelentkezett, készen arra, hogy a katonaság után átadja magát a képzőművészeti „missziónak” — mert már kezdetben sem tartotta úgy, hogy tanulmánya befejeztével foglalkozást szerez; számára a festészet mindig is morális tett volt. Amit a háború alatt az érzékeny lelkületű kisfiú főként képzeletben élt meg, most az érett férfi, az iskolázott festő és grafikus a saját szemével láthatta. Addig úgy karcolt a tűvel a bronzlapra, hogy a magyar parasztlázadás kavargó vízióját a fantáziája táplálta; eszközeit pedig Rembrandt, Dürer és Hieronimus Bosch tanulmányozásával szerezte meg. Most, miközben Bosch fantazmagóriái, Dürer apokalipszisének lovasai lebegtek a szeme előtt, megelevenedtek előtte diplomamunkájának lapjai is: a rembrandti tökéletes fény-árnyék hatásokot a félelemtől, szorongásoktól terhes valóságban tapasztalhatta. Valószínű, hogy sokkoló élményei is közrejátszottak abban, hogy állandó témájának az ember kín szenvedését választotta, s hirdette, hogy az ember a szenvedések, a keresztre feszítés, a jó és rossz, a remény és a reménytelenség, ironia

és a tragikum közti örökös hányódása mélyebb emberi minőséget hordoz.

Az embereket kerülve elhagyatottan élt, fájó érzékenységre burkolózva, szívósan, szinte önfejlően „firkált”, a művészi üzenet igazságában és hasznosságában való megingathatatlan hitével, túvel és ecsettel jelenítette meg látomásait, jövődöléseit. Magyarországon azonban a szocialista realizmus és a megcsontosodott tradicionalizmus hivatalos álláspontjával való szakítás lassúbb folyamat volt. Így nem csoda, hogy Kondor Béla művészete is a képzőművészeti kritika botrányköve lett, céltáblája mindenfajta támadásoknak, s természetesen megvonták tőle a hivatalos rendeléseket is — az egyetlen biztos jövedelemforrást. Kondor így a magyar képzőművészeti valóság két pólusának keresztútjába került — lényegében légüres térbe. Egyfelől elpártolónak bélyegezték, akit az „absztrakció” megfertőzött, a hatalom rokonszenvét élvező mediokriták a Nyugat rémét látták benne, a másik tábor viszont bátor művészi lázadásért példaképének tartotta. Ő maga azonban mindinkább elmagányosodva Pest központjában levő műtermében, remegő kézzel róttá értékes üzeneteinek garmadát: a rajzokat, a grafikák lapjait vagy vektorokat; az elátkozott költővel Blake-vel barátkozott éjjelenként, fantasztikus repülőalkalmatosságokat állított össze, utolsó éveiben a fényképezőgéppel, az emulziókkal és a fényhatással ismerkedett. Időről időre illusztrációkat is készített, és a reneszánsz emberhez hasonló kíváncsisággal szívta magába a legkülönbélebb ismereteket; fanatikusan hitt abban, hogy az emberi elme és a kézügyesség szövetsége csodákat művelhet.

Tehetségét sohasem vonták kétségbe. Már diplomamunkájával felhívta magára a figyelmet, megbolygatta a grafikusokat, s ezzel elősegítette az avantgarde kezdetben igen gyöngye beszivárgását, az új látásmód érvényesítését.

1959-ben ösztöndíjjal Párizsba küldték tanulmányútra. Kiállításokon vett részt, díjakkal jutalmazták. Egész életében freskókat szeretett volna festeni, hogy a közösségi élményt kifejezve legszemélyesebb érzéseinek is hangot adjon. Akár Giotto és Rembrandt vagy a kolostorok alázatos és ismeretlen ikonfestői, az integrális kép tökéletességére törekedett, s arra, hogy tanúja legyen korának. A precíz, összetett és többjelentésű víziók nyomasztó légkörétől, a Kondor-képek nyugtalanító üzenetétől megrémült megrendelők igyekeztek távol tartani Kondort a kiállítóterem fehér falaitól. A művek helyett így a kortársak főleg a Kondor-mítoszzal foglalkozhattak.

⁸ Kondor Béla a Miskolci Grafikai Biennálé díját 1963-ban, a Tokiói Nemzetközi Grafikai Biennálé díját 1964-ben, a Munkácsi Díj II. fokozatát 1965-ben, a Munkácsi-díj I. fokozatát 1971-ben kapta meg. 1970-ben a Krakói Nemzetközi Grafikai Biennálén Az ember és a mai világ témájára készített *Happening* című grafikasorozatával nyert díjat.

Alig másfél évtized alatt, 1956 és 1972 között, vulkáni erővel tört felszínre és teljesedett ki műve az emberről: ördögökkel, angyalokkal és halált okozó eszközökkel körülvelt megkínzottakról, a szenvedőkről. Apró és hatalmas építők kúsznak-másznak a falakon, ingatag építményeken, rakétakilövő állomásokon. Szinte kifeszülnek az értelmetlenségbe, akár a festő maga, akár verseskötetének angyala, aki „Visszatért a semmiségbe, ahol minden megvan”.⁹ Sajátos vonalvezetésével, jellegzetesen kondori vonalrezdüléseivel megdöbbentően nagy életművet hozott létre. Fáradhatatlanul, lendületesen dolgozott, képei kifejezik állandó törekvését, hogy a mozgást, az akciót örökítse meg. „A munka mellékterméke a Mű” — ehhez a tételéhez mindvégig hű maradt.

A tragikus és a groteszk szimbiózisa, a szimbólumok gazdag tárháza, az asszociációk, a feljegyzések és a nehezen olvasható üzenetek — ezek poétikájának sajátosságai. Nemkülönb a forma; temperamentumával, mívésségével és az eljárások összetettségével pedig szintén ámulatba ejt bennünket. A tragikum kutatásában mind mélyebbre hatolva a groteszk segítségével akarta megvédeni az elesettek, a vesztesre ítélték emberi méltóságát, akik „fogyó életünk növekvő lázában” arra törekednek, hogy jelet hagyjanak az anyagban, a jelrendszerben, az eljövendő évezredeknek. Kondor az angazsált művészet szószólója volt, és mindvégig az maradt. Annak ellenére, hogy a napi érdekeket szem előtt tartó környezete nem egyezett vele, nem követte, értékelte művészi törekvéseit.

A környezetével való tragikus félreértések közepette barátjának, Németh Lajosnak a hűsége és még néhány kritikusnak és művészettörténésznek, műgyűjtőnek és munkássága tisztelőjének a támogatása tartotta benne a lelket. Még életében igen sok értékelés látott róla napvilágot. Ma Kondort kétségtelenül a modern grafika magyarországi megalapítójaként kell számon tartanunk. Műve hazáján túl is sikeresen kommunikál a nézőkkel, és mind több elismerésben részesül.

Kondor Béla sohasem sorolta magát az avantgardhoz, habár antidogmatizmusa vitathatatlanul hozzásegítette művészetének kiteljesedéséhez. Eszményképei a régmúlt nagy mesterei voltak: Albrecht Dürer, Rembrandt, Bosch, Grünewald és a középkori szerb kolostorok névtelen ikon- és freskófestői. Felfedezte bennük és csodálta az egyén mágikus erejét, amellyel saját koráról az autentikus értékek rejtélyes sugárzásával tanúskodott, úgy, hogy az eljövendő korok számára is aktuális lett. „Jelet hagyni, hogy voltunk és elbuktunk, de lényünkben és a jelekben a magyarázat. A tanulság. Művészet lehet csak... Itt az örökkévalóság, bennünk, és nem kívülünk” — mondja a költő az *Angyal, ördög, költő* c. költői-filozófiai traktátumában.

⁹ Kondor Béla: *Boldogságtörődék*, versek és rajzok, Szépirodalmi, Budapest, 1971.

„Azok az időtlen művek, amelyek a régmúltból úgy merítenek, hogy közben a jelent sűrítik magukba, s így hozzák létre a jövőnek szóló üzenetet”¹⁰ — mondta Leonid Šejka.

„Mikor Picasso újjáéleszti harlequin figuráját vagy a minotauro-machiát, Rouault a Krisztus-embert, Bulgakov Lucifert, Camus pedig Szisziphoszt — mindannyian az emberiség egyetemes szimbólumkincsévé vált jelképek, motívumok újraértelmezését kísérlik meg. E folyamatba kapcsolódott Kondor is. Különböző korok motívumait és történéseit élesztette újjá sajátos áthangolásban, összekapcsolva az egyéni élményvilág mélyrétegeiből fakadó, szimbólumokká tömörülő képzetekkel”¹¹ — állapítja meg Németh Lajos.

Saját útján járva, de a modern művészetek csillagzata alatt, a múlt nagy festő-példaképeinek tapasztalatait érvényesítve, de állandóan a jelenlétre, saját korának hangulatát művészi eszközökkel megragadva Kondor egyéni és utánozhatatlan képi világot hozott létre, olyant, amelynek öntörvényű élete van, eredeti egységet képez.

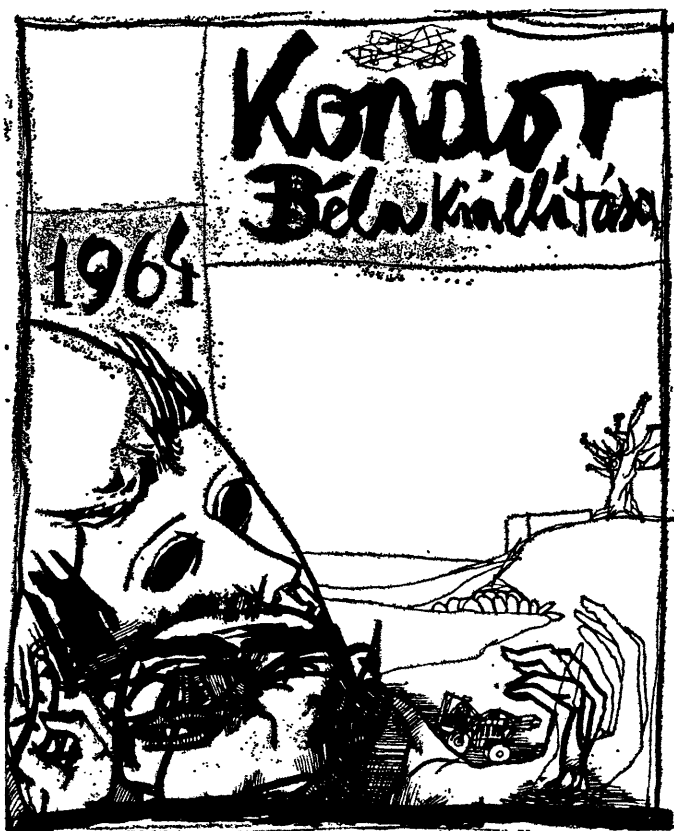
E sorok írója abban a szerencsés helyzetben volt, hogy több ízben is nála lakott, pesti tartózkodása aidején sokszor találkozott Kondorral. Egyik éjjel, miközben hosszan monologizált, olyan dolgokat mondott el, amelyek döntő fontosságúak világának és szimbólumrendszerének megértéséhez, szinte kulcsot adott képeinek értelmezéséhez: „Halottak napján a téren összegyűltek az asszonyok, s végeláthatatlan menetben megindultak a temető felé. A temető felé vezető keskeny utcácskát tankok állták el. Ártatlan, gyermeki tekintetű fiatal emberek ültek rajtuk. A fekete ruhás menet megállt a fenyegető ágyúcsövek előtt. A halottaikhoz igyekvő asszonyok, anyák, lányok és testvérek tekintetei a fiatalemberekébe ütköztek, a pillanat szinte megfagyott, a nehéz és feszült várakozás percei következtek. A vészjósló csendben az egyik öregasszony kivett egy szál virágot a csokorból, s a tankra helyezte, méltóságát megőrizve folytatta útját a temető felé. Példáját követte a következő feketébe öltözött asszony is, mind többen tették a tankokra fehér krizantémjaikat. Az acélszörnyetegekre helyezett virágok hatalmas, fehér virághegygé változtak. Csak a katonák feje és egy-egy tarka szál bontotta meg vagy élénkítette az egyhangú fehérséget. A fekete menet pedig lassan szétoszlott, eltűnt a temetőkapuban. A fehér fölváltotta a feketét. Nem mindenütt a fekete a gyász színe! Csak a virágokkal megrémített, megkövült tankisták szemei tanúsodtak arról, hogy ezáltal nem a halál győzedelmeskedett, az élet lett az úr.”¹²

Kondor ebben a tudatos-tudatlan vallomásában, amelyet hosszabb-rövidebb szünetekkel adott elő, a semmibe meredve időnként, szimbólumot

¹⁰ Leonid Šejka: *Traktat...*, 204. l.

¹¹ Németh Lajos: *Kondor Béla*, Corvina, Budapest, 1976. 11. l.

¹² Kondor műtermében jegyeztem fel 1970. I. 28-án.

Kondor kiállítási plakátterv

szimbólumra halmoz: ilyen a fekete-fehér kontrasztja, a vas és a virág ellentéte, a védtelen menet szemben a pusztítás elpusztíthatatlan eszközeivel. Így lett verseiben a fehérből „könnyekkel sós vízben mosdatott feketeség”, a „holdvilágképű hasak színe, / ahová fejét hajtasz / szomorúságodban fülelni”.¹³

Kegyetlen volt önmagával szemben is, amikor könyörtelenül felfedezte az ember sziszüphoszi sorsát, mégsem hagyott pesszimista vagy megbékélést sejtető, szuggeráló munkásságot hátra. A mozgás, az akció dinamikus jeleivel a büszke ellenállást fejezte ki képein, mert szerette ő az embereket a maga módján, gyengéden, csendesen és nagyon.

¹³ Kondor Béla: *Boldogságtöredék, Értekezés a színekről*, 8. 1.

Szerette Jugoszláviát is, művészi alkotásaiért. Országunk kulturális örökségére Szentendrén figyelt fel, ahol a pravoszláv templomokat és oltárképeket Vujicsics Sztoján barátja asszisztenciájával ismerte meg. Csak egyszer járt nálunk, ennek ellenére diapozitívokról és reprodukciókról kiválóan megismerte a középkori freskófestészetet. A Jugoszláv Képzőművészek Szövetségének vendégeként 1968 szeptemberében tizenegynéhány napot töltött Budván. Gyönyörködött a tengerben, és órákat töltött el sokatmondó hallgatással Rada Komandić hotelportással, akire később is szeretettel emlékezett. Akkoriban vidámabb volt, mint egyébként, több elismerésben is részesült. Például egyik jelentősebb nagy méretű képe, a *Szent Margit legendája* a margitszigeti hotel előcsarnokába került. 1968-ban Vilt Tibor szobrással és Kokas Ignác festővel együtt ő képviselte Magyarországot a XXXIV. Velencei Biennálén.

Azt tervezgette, hogy a következő évben majd együtt végigjárjuk a kolostorokat, hogy láthassa a *Mileševói angyalt*, keletkezésének helyén, autentikus és magasztos környezetben. Késsel a szájában ábrázolta akkoriban az angyalokat vagy gépfegyverrel a kezükben, feketének, ahogy fejjel zuhannak a magasból, vagy mint 1964-ben, rakétamakettel. A Mileševóit sohasem láthatta már. Bukott angyala azonban a magyarországi festészetet bemutató tárlattal egy évvel halála után Belgrádba kerül, a Modern Művészetek Múzeumába.

Életének utolsó évében alkotta meg *A szentek bevonulása a városba* című nagy méretű munkáját. Monumentális alkotását a zsüri kedvezően értékelte, a megrendelő mégsem fogadta el. Kondor szentjei, akiket tarka társaság vesz körül, meg a katonásan lépkedő fekete kandúr, csak 1974-ben kerültek eredeti helyükre, a Történeti Múzeumba, s onnan később az egész hagyatékkal együtt a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Képei koloritjának belső sugárzása, a fojtogató ibolyakék, az arany méltósága, a kék mélysége, a fényűzést kifejező sárga, az áttetsző zöld és az izzópiros, utolsó éveiben végtelen mélységekből merült fel, azokra az időtálló alkotásokra emlékeztet, amelyeket már patinával vont be a múlt. Érthető tehát a türelmetlensége, amellyel az annyira csodált freskókat akarta megismerni. Finoman vibráló vonalakkal, amelyeket nemcsak indulatai hozták felszínre, hanem mindig tudatosan és kegyetlenül kontrollált, ábrázolta a mozdulatot, az emberi törekvést, az akciót — az egyetlen halhatatlan dolgot az emberélettel határolt örökkévalóságban.

Az 1958-ban Belgrádban megismert Mediale-csoport törekvéseire hasonlóan, de mindvégig magányosan a reneszánszot vagy a középkort idéző üzeneteivel Kondor a jövőben nézett, miközben számos feladatot tűzött maga elé: rajzolt, feljegyzéseket, verseket írt, festett, muzsikált, fantasztikus szerkezeteket konstruált, karcokat, fotogramokat készített, könyveket illusztrált, vitázott, s ki tudja még mit nem. A végkimerülésig dolgozott, így hamar kiégett a test. Ő maga úgy vélte: „két életet éltem,

tehát nyolcvan évet”. Sorsát így fogalmazta meg: „a magányos farkasok végzete a puskalövés vagy az éhhalál”. Dado Đurić, Ljuba Popović és Vlada Veličković Párizsban találkoztak, s megerősítették művészi tevékenységükkel Fülep Lajos téziséét. Alkotásaival, törekvéseivel és szorongásaival Kondor is hozzájuk tartozott, habár sohasem találkozhattak személyesen. Akárcsak ők, Kondor is megvalósította a Leonid Šejka által emlegetett „integrális képet”.

A múltbamélyedés, amelynek célja, hogy a jövőhöz szóljon — ez rokonította ezeket az alkotókat, akik sohasem ismerhették meg egymást. Bizonyára Miro Glavurčić sem tudja, hogy a nagy magányos, Csontváry Kosztka Tivadar (1853—1919), akit 1958-ban a brüsszeli világiállításon fedeztek fel, mint az utóbbi ötven esztendő modern művészetének kimagasló művészi egyéniségét, „rokona”. Ugyanígy a szabadkai Bíró Miklós sem tudhatta meg, hogy kiindulópontja Kondoréval azonos. Szajkó István és Maurits Ferenc ezt a szabadkai retrospektív kiállításon veheti észre, s az ezt követő Belgrádin, amelyre június végén kerül sor.

Amíg élt, Kondor Béla nem volt népszerű, „befutott” művész. Mégpedig azért nem, mert nem úgy festett, hogy megfelelt volna az elvárásoknak, nem fogadta el a kétéves párizsi ösztöndíjat, hosszabb időre sohasem hagyta el környezetét, dacosan és büszkén utasította el a hatalomhoz való bármilyen közeledést, a kritika és a piac szeszélyeinek fittyet hányt, mindvégig következetes maradt, és teljesen átadta magát a festészetnek. A szorongás, amely meghatározza képeit, máig sem oldódott. Művének értékei, aktualitása pedig vitathatatlan.

Bela DURANCI

KÉT BESZÉLGETÉS KONDOR BÉLÁRÓL

Tíz évvel ezelőtt, elsőéves egyetemista koromban, nem sokkal a tanév megkezdése után, nagy örömmel láttam, hogy Németh Lajos művészettörténeti kollégiumot tart negyedéves népművelés szakos hallgatóknak. A művészettörténeti tanszéken akkor ő nem adott elő; így elhatároztam, hogy eljárók előadásaira. Egy-két alkalommal hallottam már őt, különböző TIT-előadásokon, s még gimnazistaként, nagy izgalommal olvastam „A művészet sorsfordulója” című remek tanulmányát, amit azóta is a számomra egyik legfontosabb könyvként tartok számon, és feltétlenül az egyik legnagyobb könyvélményként, az élmény igazi és